

ԴՐՈՇԱԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ՎՃԻՈՂԸ ԿՌԻՒՆ Է

Տաճկահայաստանում տեղի ունեցած սարսափելի կոտորածից յետոյ, սուլթանի կառավարութիւնը պէտք էր ամենայն իրաւամբ յուսար, որ եթէ յեղափոխական շարժումը չմեղցրեց, գոնէ նրան խեղդեց: Բայց ինչպէս միշտ, այս անգամ էլ թշուառականը սխալեց իւր հաշիւների մէջ. յեղափոխական շարժումը շարունակուում է իւր նախկին ուժով, նա մի րոպէ կանգ չէ առել: Եւ ի՞նչպէս կարող էր կանգ առնել. չէ՞ որ դրանում է կայանում ամբողջ տաճկահայ ժողովրդի գոյութիւնը, չէ՞ որ դա է վճռելու նրա ճակատագիրը: Յեղափոխական շարժումի, ներկայ կուռի ելքից է կախած Հայ ժողովրդի ապագան. այս մենք մի քանի անգամ ենք ասել: Եւ այսպէս լինելուց յետոյ, մի յեղափոխական կազմակերպութիւն, յեղափոխական մի կուսակցութիւն, որը գոյութեան իրաւունք է ստացել՝ որովհետեւ յեղափոխական մարմին է, որը մինչև կոտորածը իւր գործունէութեամբ թէ ներքին նահանգներում և թէ մայրաքաղաքում ցոյց է տւել իւր ոյժը ու կուսելու ընդունակութիւնը, որ գործում է յանուն ժողովրդի և միշտ նրա հետ է, ինչպէս կարող էր աղէտի ժամանակ դադարել, ձեռնպահ մնալ:

Այն ժամանակ, երբ սարսափը տարածւել էր ամեն կողմ, երբ ժողովուրդը ահաբեկւած յուսահատուել էր, հենց այդ ժամանակ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը իւր հայդուկային խմբերով ու ահաբեկիչներով երկրի զանազան կէտերում թշնամու դէմ կուում, ժողովուրդը պաշտպանում էր: Այո՛, ճիշտ է, որ մերը, ինչպէս ասել ենք, թշնամու արածի հետ չնչին է: Բայց ո՞վ է մեղաւորը, ո՞վ է մեղաւորը, որ մենք անկարող եղանք պահանջի համեմատ օգնութեան հասնել: Մեղաւորը նա է, որ մեզ եռանդուն կերպով, մեծ շքանով չաջակցեց, ոյժ չտւաւ, որպէս զի Դաշնակցութիւնը իւր գործունէութեանը աւելի լայն ծաւալ տար, որպէս զի նա կարողանար զինել ժողովրդին և ամեն կէտերի վրայ

հայդուկային խմբեր հանէր, որ ներկայումս պաշտպանելու ու կուսելու գլխաւոր միջոցն է, ինչպէս և տէրօրը: Եւ ո՞վ է նա, ո՞վ է այդ յանցաւորը.—Տաճկահայաստանից դուրս ապրող Հայ ժողովուրդը, որը իւր յոյսը դրել էր դիպլոմատիայի վրայ և խորդ ու անհաւատարիմ աչքով էր նայում իւր յեղափոխական զաւակներին և նրանց արած կոչին արձագանք չէր տալիս:

Եթէ յեղափոխականները ունենային պահանջած միջոցը, մենք դրա կ'անապէս կարող ենք ասել, որ այդ սարսափները երբէք չէին կարող այդ ծաւալին հասնել, և այս ոչ թէ խօսքեր են, այլ փաստեր: Որտեղ որ եղել է հայդուկային խումբ, որտեղ որ Դաշնակցութիւնը կարողացել է զէնք հասցնել, այնտեղ ժողովուրդը կամ ազատ է մնացել կամ թէ չէ շատ չնչին փնաս է կրել:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը այս տագնապալից վիճակին շարունակում է իւր կուսելու և այդ կուսն է, կրկնում ենք, մեր ճակատագիրը վճռողը: Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը, առանց փոշի բարձրացնելու օդի մէջ, իւր հայդուկային խմբերով թշնամուն դիմադրում և հարւածում է: Չնայած այն անպաստ պայմաններին, որոնց մէջ գտնուում են Հայ ժողովրդի այդ անձնազօհ զաւակները, նրանք ոչ միայն քաջութեամբ կուում են թշնամու դէմ, այլ մինչև իսկ յաղթութիւններ են տանում իրենց դէմ դուրս եկող մեծաքանակ զօրքի ու համադրականների դէմ: Եւ նրանք այսպիսի յաղթութիւններ են տարել—Քէմախում, սահմանագլխներում, Չուխուրում, Քեօքքի-Քէօյում, Չեօլ-Չիմանում, Բարբրդում, Մամանդալանայում և Դէլի-Պապայում:

Իսկ Վասպուրականի մեր հայդուկային խմբի հերոսական նոր կուսելու ոչ միայն խրախուսել, ոգևորել ու սիրտ է տւել ժողովրդին, այլև ընդհանուր սարսափ է տարածել քիւրդ ու տաճիկ ժողովրդի վրայ: Եւ այսօր այդ ժողովուրդը, հային կոտորողը, երգեր է կայում ու երգում հայդուկի, անձնազօհի քաջագործութիւնները: Հայդուկը ու ահաբեկիչն է Հայ ժողովրդի պաշտպանը, դրանք են թշնամու դէմ կուողը ու նրան սարսափեցնողը: Բայց այս գործունէութիւնը պիտի հասցնել իւր ցանկալի ծաւալին, նրան պիտի ոյժ ու

զօրութիւն տալ իսկ դրան հասնելու համար Դաշնակցութիւնը կարիք ունի ժողովրդի աջակցութեան ու օգնութեան, ուստի նա նորից կոչ է անում: Անցեալի դառն փորձերից պիտի օգտուել բաւական է վերջապէս այդ աստիճանի սառն ու անտարբեր լինել դէպի մեր թշուառ եղբայրներն ու քոյրերը, դէպի հարիւր հազար զոհերը, դէպի աւերակ դարձած հայրենիքը. ամօթ է ներկայ ճգնաժամը պահանջում է ամենալայն ու եռանդուն յեղափոխական շարժումներ, կատաղի կռիւ և պէտք է գործ դնել ամեն միջոց յաղթութիւնը տանելու: Պէտք է մեր գործունէութեան բոլոր ոյժը կենտրոնացնենք ներկայ կռիւ վրայ և թշնամուն հարւածներ տալով, մեռցնենք նրան—այդ մահն է մեզ փրկութիւն բերողը:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը մինչև իւր վերջին վայրկեանը կը կռիւ և յամառութեամբ առաջ կը տանի ներկայ հայրուկային ու տէրօրիտական դործողութիւնները:

Եւ այսօր, այս ծանր ու դժար վայրկեանին մենք դարձեալ հրաւեր ենք կարդում հայ ժողովրդին օգնել ոյժ տալ Դաշնակցութեան յաջողութեամբ մղելու ներկայ կռիւը յաղթութիւնը տանելու, որից կախած է տաճկահայի և գուցէ հայութեան ճակատագիրը...

Յուսու

Ձ Է Յ Թ Ո Ւ Ն Ի Ա Պ Ս Տ Ա Մ Բ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

Ն Ա Մ Ա Կ . . .

Կը ցաւիմ, որ Ունիոյ մասին առնւած տեղեկութիւնները քիչ իսկ տարածայնութիւնները խիստ շատ են: Կիլիկիոյ զանազան կողմերէ եկող նամակներ և պատահական ծամբորդներ իրարու հակասական շատ մը բաներ կը պատմեն, որոցմէ շատեր բնականաբար կարևորութենէ զուրկ են:

Ունիոյ ներկայ վիճակի մասին կատարեալ ու ճշգրիտ տեղեկութիւններ ստանալու համար սուրհանդակներ հանուած էին: Ասոնցմէ ոմանք դեռ իրենց նը պատակակէտին չհասած, ձերբակալուած ու յօշոտուած են, ոմանց վերաբերմամբ ալ դեռ տեղեկութիւն չկայ, իսկ մեկալները սոսկալի ներդրութիւններ քաշելէն յետոյ, վերջապէս յաջողած են լուր մը բերել Ձէյթունէն, բայց դժբախտաբար բերած լուրերնին շատ հին է և Ձէյթունի այժմեան վիճակի մասին տեղեկութիւն մը չեն կրնար տալ: Անկից յետոյ, ուղղակի Ձէյթունէն նորագոյն լուր մը չկայ: Թշնամին պաշարուով այն աստիճան յառաջ տարած է, որ գրեթէ ճանճ անգամ չթողուր դրսէն ներս կամ ներսէն դուրս, բայց և այնպէս հարկ կը համարիմ հաղորդել առածս տեղեկութիւնները:

Այս լուրին նայելով, Ձէյթունի վիճակը մինչև նո-

յեմբեր ամսոյ վերջերն շատ գոհացուցիչ է, յաջողութիւնը գրեթէ կատարեալ: Ունիոյ և Փոնուզի մէջ դանուղ ժողովրդեան թիւը մինչև 40,000-ի հասել է, ասոնցմէ 15,000-ի չափ իբրև զինուոր զինեալ իսկ մնացեալ՝ կին, երեխայ, ծերեր և անկարողներ (հիւանդ և այլն). 4000-ը միայն մարթին ունին, իսկ մնացեալները տեղական պարզ հրացաններ: Չնայելով իրենց այս քիչըութեանը և տկար լինելուն, քանիցս մեկերկու հարիւր հոգով իրենց հնգապատիկ կամ տասնապատիկ թուով թշնամեաց հետ զարնւելու և յաջողութիւնը վաստկելու են: Պէթէ մինչև մէկ ամիս, կը յաւելուն զէյթունցիք, օգնութիւն չլինի կամ երոպական միջամտութիւն մը տեղի չունենայ, Ձէյթունըն ալ բնաջինջ կը լինի: Բայց ինչ որ ալ լինի, կըսեն զէյթունցիք, մենք ուխտած ենք մինչև մեր վերջին շունչը, մինչև մեր արեան վերջին կաթիլը կուել մեր հայրենեաց ազատութեան համար և երբէք անձնատուր չլինել: Եւ այդ օրէն մինչև այսօր 40 օրեր անցած են և օգնութիւն կամ միջամտութիւն մը չէ եղած տակաւին. արդեօք ի՞նչ եղած են այդ քաջերը, չգիտենք...

Վերջին պահուն հետեւեալ տեղեկութիւնները առի, որ կը փութամ հաղորդել.—

Ունիոյն աղէկ կազմակերպեալ կամ զինեալ է: Կառավարական պաշտօնէէ մ'առնուած ստոյգ տեղեկութիւններուն նայելով, բանակին հրաման տրուած է յարձակում չգործել ընդդէմ Ունիոյ, այլ միայն պաշարման վիճակը շարունակել: Իսկ զինուորի մ'ալ նամակէն հասկցուած է, թէ թուրք բանակը կը տառապի ցրտէն, անօթութենէն և զգեստի պակասութենէն ու ասոնցմէ առաջ եկող հիւանդութենէն, թէ մինչև հիմա ոչինչ չեն կարողացած ընել և ընելու ալ յոյս չունին:

Ունեցիք Մարաշի կոտորածէն խիստ գրգռուած կուզեն 2000 հոգով դիմել հոն, վրէժ լուծելու համար: Անկարելի է, որ ունեցիք անձնատուր լինին. թուրքերը իրենց վրայ չյարձակած, իրենք անոնց վրայ յարձակելու դիտաւորութիւն ունին: Ամեն կերպ օգնեցէք այս կտրիճներուն:

Ունիա թէպէտ դեռ անմնաս, սակայն շրջակաները բոլորովին աւերակ դարձան:

Ձէյթուն անվեհեր և անյաղթ կեցեր է: Ատանայի գումանտար Ալիպէյը՝ Փոնուզի և Կուպանի լեռանց վերայով Ձէյթունի վրայ յարձակել ուզեր է և դիմեր է հոն, բայց անմարդաբնակ գտնելով այդ վայրերը, սկսեր է կրակի տալ դիւղացոց տները, որովհետև բնակիչները առաջուց իրազեկ լինելով՝ ապաստանած էին Ձէյթուն: Թուրք զօրքերը տեսնելով Ձէյթունի ապառաժուտ և անել ճամբաները, ցուրտն ու ձմեռը, շատերը սկսած են փախչել: Ձօրքեր ու զօրապետներ յուսահատած են: Ձէյթունցիք բոլոր կիրճերը ամրացուցած են, անկարելի է ներս մտնել:

Մենք, հայերս այն ժամանակ միայն բժշկին կը դիմենք, երբ հիւանդը գերեզմանի վճիւն կը մօտենայ...

Ամեն տեղէ օգնութիւն, օգնութիւն կը պոռան ամեն տեսակէտով՝ դրամ, պաշար, ռազմամթերք, մարդ և այլն, և եթէ շուտափոյթ օգնութիւններ չհասնին, Ձէյթունն ևս կորած է:

* * *

Հոս փորրիկ ուրախառիթ լուր մը.—Ունիոյ շրջակա-
ները քանի մը աղի աղբիւրներ գտնուած են, որով ա-
ղի պակասութեան համար այլևս շատ չպիտի նեղին,
բայց պաշարի պակասութիւնը խիստ զգալի է. այժմեան
կերածնին մեծ մասամբ միս և խոտ է:

* * *

Ե Ի Ր Ո Պ Ա Կ Ա Ն Թ Ե Ր Թ Ե Ր Ի Ծ
(Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր Կ Պ Ո Լ Ս Ի Ծ)

31-ին յունու. Ղիէննա Պոլսից ստացած հեռագիրնե-
րը հաղորդում են, որ հիւպատոսները հասել են Ձէյ-
թուն և գտել են, որ դրուժիւնը խիստ լուրջ է:
Ժանտատենդ (typhus) և ընդագարութիւն (scorbut)
հիւանդութիւնները օրական միջին թւով 40 զոհ են
տանում:

Ցածկական զօրքի առողջապահական դրուժիւնը ա-
ւելի պակաս ողբալի է, թէև նա էլ տանջուում է թան-
ջից (dysenterie): Ապստամբների մի փորձը բացանել
մի ճամբայ, անյաջողութեան է հանդիպել: Հիւպատոս-
ները սկսել են իրենց բանակցութիւնները, որ ապըս-
տամբները անձնատուր լինեն: Առ այժմ բաւականա-
չափ փախտականներ, որոնց մէջ և չորս քահանայ,
ուղարկուած են Մարաշ:

Ն Ա Մ Ա Կ Ն Ե Ր Պ Ա Ր Ս Կ Ա - Տ Ա Ճ Կ Ա Կ Ա Ն Ս Ա Հ Մ Ա Ն Ա Գ Լ Խ Ի Ծ

III

Դ Ա Շ Ն Ա Կ Յ Ո Ի Թ Ե Ա Ն
Հ Ա Յ Դ Ո Ի Կ Ա Յ Ի Ն Խ Մ Բ Ի Կ Ռ Ի Ի Ը
(Պ Ա Տ Մ Ա Մ Օ Տ Ա Ր Ն Ե Ր Ի Ծ)

Խումբը մուտք գործեց Ասսպուրական հոկտ. 23-ին,
Պոլսոյ, Տրապիզոնի, Բաբերդի, Բիթլիզի, Կարնոյ աղե-
տալի դէպքերից յետոյ, երբ վտանգ էր սպառնում և
Ասսպուրականին: Նա բաղկացած էր 60 հոգուց, որոնց
մէջ կային և 16 արմենականներ: Հաղորդակցութիւնը
բոլորովին ընդհատուել է. պարսիկներին մինչև իսկ ար-
գելուած է անց ու դարձը: Երկու շաբաթ սրանից ա-
ռաջ պէտք էր վերադառնար Վան գնացող կարաւանը,
սակայն դեռ ևս նա չկայ՝ տաճիկ կառավարութեան
կողմից յարուցած արգելքների պատճառաւ: Կցկտուր
տեղեկութիւններ են գալիս զանազան աղբիւրներից
բղխած: Արդէն շատ տեղ առասպելական լուրեր են
տարածուել իբր երկու հազար զինուած ձիաւոր հայեր
արշաւանք են գործել Ասսպուրական, կոտորել են
ճանապարհին հանդիպող քրդերին և տաճիկ զօրքե-
րին ու յաջողութեամբ հասել են Վան:

Վերջին դէպքերի ժամանակ պարսկաստանցի հայա-
րանցիք անցել էին Ասսպուրական, միացել իրենց ցե-
ղակիցների հետ, թալանել ամբողջ Աբաղայի դաշտը և
շրջակայ գաւառները ու հազգին աւարով Պարսկա-
տան վերադարձել: Հենց այս հայաբանցի ցեղն է ընդ-
հարում ունեցել մեր խմբի հետ: Աւարի հետ բերել
են խմբին պատկանող երեք նոր ձէի հրացան:

Առաջ ենք բերում երկու անձանց պատմածները: *)
1, Պարսիկ խանի պատմածը.

«Խումբը անցնում է Սարա կոչուած գիւղաքաղաքի
մօտով և կանգ է առնում հանգստանալու: Քիւրդ հո-
վիւններից մէկը նկատում է հեռուից ձորի մէջ գտնուող
մարդկանց և յայտնում է մօտակայ քիւրդ ցեղապետ-
ներին: Ցեղապետները ստուգելով եղելութիւնը, շուտով
հազգին բազմութեամբ գալիս՝ շրջապատում են խմբի
մարդկանց, բայց սրանք շնորհիւ իրենց շատ հեռու
արձակող հրացաններին, թողլ չեն տալիս իրենց մօ-
տենալ և սպանելով 5 հոգի ու վիրաւորելով 10-ից
աւելի մարդ՝ պատուում են թշնամու շղթան և աներե-
ւոյթանում: Հայերը ոչ մի մարդ չեն կորցնում, միայն
թողնում են ձորի մէջ մի քանի հրացաններ **): Խմբի
հետքը շուտով գտնուում է Բողաջքեսասն գիւղում:

Այդ բանը յայտնում է մի բողաջքեսասնցի հայ:
Երբ քրդերը մօտենում են գիւղին, խմբի մի մասին
յաջողում է անցնել լեռները և ամուր դիրք բռնել
իսկ միւս մասը ուշանում է և մնում գիւղի մէջ: Քըր-
դերը պաշարում են գիւղի մէջ գտնուածներին: Երկար
ժամանակ տևում է հրացանաձգութիւնը երկու կող-
մից էլ: Քրդերից շատերը ընկնում են, իսկ հայերից
ոչ ոք: Բայց մի ժամանակ խմբի կողմից հրացանաձգու-
թիւնն սկսում է հետզհետէ մեղմանալ և յետոյ բո-
լորովին դադարում է: Դա նշան է եղել, որ հայերի
փամփուշտները հատել են. քրդերը համարձակու-
թիւն են ստանում և անընդհատ հրացան արձակելով,
հետզհետէ մօտենում են: Հայերը չեն պատասխա-
նում: Քրդերը մինչև իսկ գոչում են անձնատուր լի-
նելու մասին, խոստանալով խնայել այդպիսի կտրիչնե-
րի կեանքը: Բայց յանկարծ միանգամից խմբի հրացան-
ները որոտում են և հենց առաջին անգամից 20-ից աւել
քրդեր գետին են գորուում: Քրդերը բոլորովին շփոթ-
ուում են այդ անսպասելի ելքից և սկսում են փախ-
չել դէպի իրեց նախկին դիրքը: Անընդհատ գնդակներ
տեղացնելով սարսափահար քրդերի գլխին, խումբը այլևս
ժամանակ չի տալիս նրանց ուշքի գալու և կոտորելով
ճանապարհ է բաց անում, անցնում լեռները ու ան-
երեւոյթանում: Այդ ժամանակ հայերից ընկնում են 5
հոգի: Քրդերի կորուստը հարիւրից անցնում է: Քըր-
դերն իրենց վրէժը լուծում են անգէն գիւղացիներից:»

2, Քրդի պատմածը Ձոհրավայում:

«Մենք, 2000 հոգի էինք. ամբողջ հայաբանցի ցեղը
ոտի էր կանգնել: Քէդէրիներին (անձնագոհներին) մենք
պատահեցինք լեռներում: Նրանք 70 հոգուց աւել է-
ին: Հալածելով դրանց, մեզ յաջողեց իջեցնել լեռնե-
րից և ձգել բաց դաշտի մէջ: Այստեղ միայն մենք

*) Նույնպէս խումբը եւր հետ ունէր աւելորդ հրացաններ:
**) Դրանցից մէկը թիւրք է եւ պատկանում է Նայրաբանցի ցեղին,
որի մի փոքր մասը բնակուում է Պարսկաստանում, սրա ցեղապետն
է Դահաբ խումբը, իսկ երկրորդը սամանուաղլուում գտնուող մի պար-
սիկ խան է:

սկսեցինք մեր կուրսը: Մենք կարծում էինք, թէ նրանք այժմ մեր ձեռքում են, թէ նրանց դրուժինը յուսահատական է, որովհետև փախչելու ոչ մի հնար չունեին: Բայց որքան եղաւ մեր զարմանքը, երբ այդ Ֆէդայիներին շատերը, մեր գնդակներ արձակելու ժամանակ, ամենայն սառնասրտութեամբ ու հանդստութեամբ հանեցին իրենց թաշկինակները և սկսեցին պարել «Վեր պարեր»: Յետեւելով այդ արհամարհանքը դէպի մեր գնդակները, մենք ակամայ դադարեցրինք մեր հրացանաձգութիւնը և ապշած նայում էինք այդ տարօրինակ մարդկանց խմբի վրայ: Իրաւունք էլ ունէին, որովհետև մեր գնդակները նրանց չէին հասնում. մինչդեռ երբ մեզանից մէկը գլուխ էր բարձրացնում քարի տակից և ետի մտնելու նպատակով, նա իսկոյն գնդակահար գորուում էր: Կորցնելով այսպիսով 12 մարդ, մենք այլևս չէինք համարձակուում տեղից շարժել, այլ հրացան էինք արձակում քարերի ետևը պատսպարւած: Այդ ժամանակ նրանցից մէկն ընկաւ, իսկ միւսները հեռացան: Արախտանալով մեր յաջողութեան վերայ, մերոնցից շատերն իսկոյն դուրս եկան քարերի տակից, որպէս զի գնան և սպանածի հրացանը յափշտակեան: Բայց մի քիչ առաջ գնացին թէ չէ, Ֆէդայիները նորից վերադարձան և անսպասելի կերպով յարձակուում գործեցին մեզ վրայ: Մերոնցից երեքը տեղն ու տեղը մնացին, իսկ միւսները փախան և դարձեալ քարերի ետևը մտան: Իսկ «սպանւած» հայր հանդարտութեամբ վեր կացաւ, առաւ իր հրացանը և միացաւ իր ընկերներին: Պարզ եղաւ, որ նրանք կեղծել են, ընկածին ամենեւին գնդակ չէր դիպել. նրանց նպատակն է եղել միայն մեզ դուրս բերել մեր թագստոցներից»:

* * * *Պուշկով*

Բարերգի Գաշնակցութեան հայդուկային խումբը նոյնպէս ընդհարում է ունեցել թշնամու հետ, բայց ընդհարման նկարագրութիւնը մեր ձեռքը չէ հասել, թէև ուղարկւած է եղել:

Կ Ո Տ Ո Ր Ա Յ Ն Ե Ր

Ե Ր Չ Ն Կ Ա
II

Այս աննկարագրելի խժգժութիւններէն յետոյ Ձեքի շուրջ քանի մը անգամ կը կանչէ հայ քահանաները, երևելիները և անոնցմէ զէնք կը պահանջէ: Յեղափոխականները ընդգիծացան այս լիբո որոշման. Ձեքին կատաղած, «թէ չե չե յանձնէք, կըսէ, թնդանօթները շտկած եմ հայոց թաղերուն վրայ (իրաւ ալ շիտկած էր), ժողովուրդն ալ կը յարձըկի հայերուն վրայ, այն ատեն ես չեմ կրնար առաջն առնել»: Այս սպառնալիքէն վերջ անմիջապէս կը բանտարկէ աղաներէն մէկ քանին, միւսներն ալ քահանայից հետ հայ տները կերթան՝ աղաչելով, պաղատելով քանի մը զէնքեր

կը հաւաքեն. անոնք որ չունէին, տաճիկներէ սուղ ու կրակ 1 լիտա ատրճանակը 5 լիտայի գնելով՝ 270 կը տոր զէնք կը յանձնեն: Ձեքին ասով ալ գոհ չըմնալով, սկսաւ ինք տունները խուզարկել, յետոյ բռնի շնորհակալութեան գիր ուղղեց, ատ ալ տւին: Ապա յեղափոխականները և դինամիտ պահանջեց: Հիմա միայն չոր հոգինս մնաց, անոր ալ կարգը կուգայ:

Քեռիին մայրը երկուս ու կէս ամիս է բանտն է այժմ հետամուտ են քրոջը, Ձարուհին ձեռք ձգել: Մենք հիմա պարզ կեանքի մթնոլորդէն դուրս կապրինք. ալ համոզւած ենք, թէ այս աշխարհը մեզի համար չէ. շրջմոլիկ հաւերու պէս ման կուգանք աննպատակ, ո՛վ գիտէ քանի մը ժամէն, կամ քանի մը օրէն մենք ալ կը մարինք. այն ատեն հրէշը թող իր պոզը ազատ շարժէ իր բերանը հովին բացած:—Դէպքին օրը՝ քանի մը զօրականներ իրենց առջև պարզւած տրամադրկային տեսարանէն խղճահար, կըսեն իրարու. «մենք Սասունի կոտորածը տեսանք, հիմա ալ աս տեսանք, եթէ այս ըրածնիս մեզի մնայ, այն ատեն պիտի համարձակիմ ըսելու, թէ Աստուած չիկայ»: Ձինւորներէն շատերը լացած են:

Եթէ պզտիկ միթիթարութիւն մը ունինք, աս է, որ թուրքերը սարսափ կզգան Քեռիին անուէն. հաւատացած են, որ անիկա Ղայասայի կողմը անցեր և 600 մարդով պիտի գայ քաղաքը կոխէ: Արոր համար հազարաւոր զօրք լեցուցած են Չարդախլի և Կերձնիսի կողմերը, որպէս զի դէպի քաղաք արշաւանքը կասեցնեն: Թուրքերը իրենց պատուհաններու առջև վախերնուն քարեր շարեր են. անոնք մեզմէ կը վախնան, մենք ալ իրենցմէ:

Գալով գիւղացիների վիճակին, մարդկային լեզով պատմել անկարելի է այդ թշուառներուն կացութիւնը: Կարծեմ թէ ոչ մէկ գիւղ ողջ մնաց և փախչողներն ալ մատով կը համրւին: Ոչ երբեխալի, ոչ օրիորդի, ոչ ծերի խնայած են. մարդկային գազանութիւնը աշխարհի պատմութեան դոզն ուրեք այնքան խղճմտօրէն կատարած է իր դերը: Մենք մեր երգիքներու վրայէն հանդիսատես եղանք Բաղէշու հորիզոնին շուրջը բարձրացած դժոխային բոցերուն ու սև մուխերուն, ուր մեր եղբայրները օգնութիւն կաղաղակէին: Ափսոս, մենք լալ միայն կարող էինք, երբ մեր սրտակիցները կեանքի աղէտաբալ պայքարը կը մղէին: Այն վայրերը, որ երբեմն բազմաթիւ փոքրիկ գիւղեր կը շէնցնէին, այսօր մոխիրի անապատներ դարձած են, զուրկ ո՛ր և է կենդանութենէ. քիչ վերջը հիւսիսային քամին ալ պիտի գայ, պիտի ժողլէ տարաբախտ հայ զաւակներուն կեանքի մրուրը և պիտի նետէ զայն քաղաքակիրթ աշխարհի անամօթ ճակտին:

Փախչողները կը պատմեն թէ բոլոր ճամբաները դիակ կտրած են. բարբարոսութիւնը ուր որ հանդիպած է հայու մը՝ անգթաբար խողխողած է տեղն ու տեղը:

Դեռ ավերուածները կը շարունակին: Հետևեալ գիւղերը և վանքերը բոլորովին կործանած և անհետ եղած են՝ Մթնի 50 տուն, Կարմրի 50 տուն, Փալանդան 20 տուն, Սրբեբան 30 տուն: Հայրապետի 30 տուն, Բղվան 80 տուն, Կիւլիզա 80 տուն, Մահմուտցիք 100 տուն, Ղարաթուշ 30 տուն, Մեղուցիք 100 տուն, Ծափգեղ 50 տուն, Ագրակ 80 տուն, Հրոմ-Ագրակ 30 տուն, Մողլագեղ 30 տուն, Երկան 100 տուն, Գէօշցիկ 45 տուն:

ծեծւած, վիրաւորւած են: Կը բողոքեն, բայց կառավարութիւնը կարեւորութիւն անդամ չտար: Նեվէ՛հիրցի մի յոյն՝ կսպանւի Կըրչէ՛հրի Սալճըլ գիւղին մէջ, նոյն գեղի թուրքերէն: Նորա երկու ընկերները ևս կը մորթեն ուրիշ գիւղի մէջ: Եօզղաթցի Չօլագեան Սենեքերիմ անուն, 25 տարւան երիտասարդ մը՝ Գանթարճը Կարապետ անուն ընկերոջը հետ՝ Մէճիտիէ նահանգին մի գիւղին մէջ կը կողոպտուին. իրենց քով գտնուած 600 դահեկան դրամը առնելէ վերջ, Սենեքերիմը կը մորթեն անթթօրէն, իսկ Կարապետը վիրաւոր կը ձգեն: Աւելորդ է ըսել, թէ դիմուհիներ միշտ կը լլան տեղական կառավարութեան, բայց անօգուտ, ականջները խըլացած են:

Մ Ա Ր Ձ Ի Ա Ն Ե Ի Շ Ր Ձ Ա Կ Ա Յ Գ Ը

1895 թ. նոյեմ. 3-ին տեղւոյս թուրք խուժանը, ուրբաթի աղօթքը կատարածնուն պէս՝ իսկոյն յարձակեցան շուկային վրայ: Հայերէն ոմանք արդէն նախազգացած լինելով այս չարագէտ վտանգը՝ խանութնին չէին բացած այն օր. իսկ ոմանք միամիտք՝ կարեւորութիւն չտալով և կամ նոյն իսկ կառավարութեան սուտ ապահովէջ քաջալերութենէն խաբւելով՝ խանութները բացած, էին: Չմոռնանք ըսելու, որ այս յարձակումը պատերազմահրաւէր փողով սկսաւ, այն է կառավարական մասնաւոր հրամանով: Բաց խանութները կողոպտեցին ամբողջապէս և նոցա տէրերը սրէ անցուցին անողորմաբար: Նոյնպէս հրապարակի վրայ գտնուող բոլոր հայերը ջարդեցին, ժամերով աշխատեցան գոց խանութներն և վաճառատուները բանալ՝ դռները կոտրելով. ուր որ մտան՝ ասեղ մը իսկ չի ձգեցին: Տուներու վրայ արշաւելու չհամարձակեցան, ուստի իրենց տուներուն մէջ ապաստանած և պատրաստ եղողները ազատ մնացին այս կոտորածէն: Նիւթական վնասնիս 100,000 ոսկիէ աւելի է. մեծ վաճառատանց տոմարները ևս ջնջեցին ու այրեցին: Սոսկ մի անհատ ութ հազար ոսկւոյ չափ վնաս ունի:

Յոյն խանութներու չըվնասեցին: Թէև հայոց թաղերու վրայ չըհամարձակեցան արշաւել բայց 12 ընտանիք՝ որոց տուները քաղաքին եզրը և թըբաց մօտ էին, զո՛հ գացին ամբողջապէս: Զոհերու թիւը երկու հարիւրէ աւելի է: Երեք հարիւրի չափ ալկորուածներ ունինք, զորս չգիտենք, թէ ի՞նչ եղան. անյայտ են: Ուրիշ տեղերու բաղրատամբ թէև բազմաթիւ չեն քաղաքիս սպանւածները, սակայն ժողովուրդը յետին աղքատութեան մատնեցաւ: Չմեռը վրայ հասաւ՝ հաց, զգեստ կուզեն, քաղցն ու ցրտէն չըմեռնելու համար:

Մարզանի շըջակայ գիւղերը ևս կողոպտուած են: Հաճի գիւղի խանութները, վաճառատուներ և այլն, բոլորը մաքրեցան: Անձի կորուստ չեղաւ: Կավդայի մէջ 11 տուն ամբողջ սրէ անցուցին և ինչքերնին յափըշտակեցին:

Ա Մ Ա Ս Ի Ա

Առաջները, Ամասիոյ մէջ ևս շարժում տեղի ունեւալով՝ հայոց խանութներէն մաս մը յափշտակուած և 17-20-ի չափ անձանց կորուստ եղած էր, լսեցինք թէ՛ այս օրերուս երկրորդ և ահագին իրարանցում մը եղած է. սակայն դեռ որոշ և ստոյգ տեղեկութիւնք չըստացանք:

Ասոնք զանազան վայրերէ հասած ընդարձակ տեղեկագրերու համառօտ բովանդակութիւնն են, զորս կը ներյայնենք: Ասոնք սուլթանի բարենորոգութիւններն են՝ զորս անյապաղ կատարել սկսաւ ծրագրին ընդունուած և ստորագրուած օրէն ու ժամէն: Ա՛հ, հօւր լափեց Հայաստանը, խողխողեցաւ հայուն հայրենիքը, արեան ծովեր ձևացան և յորդեցան ամենուրեք. թող տեսնէ Եւրոպան, հայու իսպառ բնաջինջ ըլլալը բռնաւորութեան անողորմ սուրին տակ, այն դարուն մէջ, որ լուսաւոր տիտղոսը կը կրէ: Արդեօք դեռ կը կասկածի՞ն եւրոպացի տերութիւնք, թէ հրէշ սուլթանը անմեղ է, անտեղեակ է: Կիւրիսի վրայ յարձակող աւարառուք արձակ, համարձակ պողացեր են թէ՛ մեր թագաւորը հրամայեց մեզի սրէ անցնել բոլոր կեալուրները և յափշտակել անոնց բոլոր ինչքը: Մարզանի մէջ մասնաւոր զինւորական մարտափողով սկսած և փողի ձայնով դադրած է աւարառութիւնը և կոտորածը, ինչպէս՝ Եօզղատի մէջ անցեալ տարի մարտահրաւէր փողով սկսաւ կոտորածը և նոյնով դադրեցաւ: Կոտորած ընելէ յետոյ՝ օրերով ալ անընդհատ սայլերով ու ջորիներով աւար կրեցին ու տարին:

Ո՞վ դըղեց այդ տխմար վայրենիները, խմբովին գործելու ո՞վ ժամագրութիւն ըրաւ այդ խառն ի խուռն ցեղերը միևնոյն օրը և միևնոյն ժամը ի մի հաւաքելու, որոնք մեկզմեկու լեզուն անգամ չեն դիտեր, իրարու խօսած չեն հասկնար, զիրար չեն ճանչնար այդ քիւրդ, թուրք, չէրքեզ. հրոսակներ: Մենք լաւ և ստուգապէս գիտենք, թէ կառավարութեան ծրագրով եղան ասոնք: Մենք արդէն կը ճանաչէինք սուլթանը, իւր անթիւ արիւնարբու պաշտօնեաներովը, մենք զինքը ճանչցած էինք մեր կրած հարստահարութիւններով, մեր բազմաչարչար ժողովրդեան նահատակութիւններով, մեր հարսներու, քոյրերու վրայ ի գործ դրած անխիղճ բռնաբարութիւններէն:

Եւրոպան արձան կտրեցաւ մեր արդար բողոքներուն, մեր հառաչանքներուն դիմաց, անշուշտ օր մը պիտի գայ, որ անիկա մեր գերեզմանաց, մեր աւերակներու և մեր աճիւններուն վրայ կանգնել իր բարենորոգութիւններու կոթողը:

Ա՛լ մենք վարժեցանք մահաւան, սիրայօժար կը մեռնինք: Թող Եւրոպան իր քար սրտովը հանգիստ մրափէ վագրի մը անխղճութիւնով:

Մենք այժմ ուրիշ բան չենք խնդրեր, միայն պատառ մը հաց, լաթի կտոր մը և դուրս գնելու տեղ մը տէք թշուառ հայուն, որպէս զի քաղցն և ցուրտէն չըկորնչի:

Հաց, զգեստ, տուն...

շուրջը, որը ոչ միայն հազարաւոր անմեղ հայերու արիւն խմած է ու կը խմէ, այլև չինայեր իրեններէն ալ ամեն անոնց, որոնք իր արդէն խարխուղ գոյութեանը փաստող ձեռնարկներ կենն: Հայը մահէն չի վախնար: Նա կը մեռնի լաւագոյն համարելով մահը ստորկութիւնից, նա կը մեռնի իւր հայրենիքի ազատութեան համար. բայց նրա անմեղ արեան կարմիր բիծը չի ջնջւիր յաւէտ նրանց ճակատէն, որք կարող էին նրան օգնել ու չօգնեցին: Հայը կը մեռնի մինչև իր յետին շունչը գոչելով Ազատութիւն կամ մահ:

Յ. Գ. Մի քանի օրէ ի վեր անհամբերութեամբ ըստ սուած ուսական զրահաւորը այս գիշեր հասաւ, և խարսխեց առանց բարեկեղծ Օսմ. բերդը: Ցակաւին չըգիտցւիր, թէ որչափ պիտի մնայ և ի՞նչ ուղղութեան պիտի հետևի նա. սա միայն ճշմարիտ է, որ տիրող սարսափը մասամբ մեղմացաւ:

Ամասիայից նոր հասնող մի թուրք ջորեպան հաւատում է, որ հոն մեռածների թիւը 150-ի մօտ է. շուկան, կաւելցնէ նա, աւերակ մ'է իւր ամբողջութեամբ. ոչ մարդ և ոչ գործ, մեռելութիւն տիրում է ամեն կողմ: Նա լսել է նաև, որ Մարզանում մեռածների թիւը վերև հաղորդածից շատ աւելի մեծ է:

Մ. Շ. 30 զու., Ա. Ս., 30 շ., Մ. և Թ. որդիք նոյնի 10 շ., Ա. Վ. 30 շ., Խ. Մ. 20 շ., Յ. Ջ. 20 շ., Բ. Ա. 50 շ., Յ. Բ. 60 շ., Ռ. Վ. 10 շ., Բ. Օ. 20 շ., Մ. Սահակեանց 30 շ., Աբգարից 10 շ., Մ. -ից 5 շ.: Գումարն է ք. բնակիչներից հաւաքած դրամի 1165 դրան:

Սալմաստ. Ա. 4. 100 դրան, Եղ. Ա. Բ. Ա. 350 շ., Բ. Բ. 100 շ., Կ. Մանէլեան 150 շ.:

Արշակաւան քաղաքի Կեդրոնական սնդուկին մէջ ստացւած են.

Վարդանոյշ 40 դահեկան, Ուժանակ 90 դհ., Ոմ 15 դհ., Նիզակ և Կացին խ. 80 դհ., Արտաւազդեան խ. 300 դհ., Մ. Միքայէլեան 10 դհ., Կ. 5 դհ., Գինարբի խ. 50 դհ., Յուսացող հայուհիք 54 դհ.:

Հայկաւանէն.—Խպլիկ և Ալք վասն Ջէյթունի 2 ու կէս մէձ, Երկաթ քաղաքի Երկաթ խ. Թոյնէն 1 օսմ ոսկի, Գոնեաք 1 օսմ. ոսկի, Ջանազաններէ 4 օսմ. ոսկի:

Բուշանաց քաղաքէն.—Պարթևք 120 դհ., Անիք 125 դհ., Ք. Բ. Յ. 300 դհ., Ջ. խ. 1080 դհ., Թ. 20 դհ., Մ. Կ. Խ. տիկին 500 դհ., տղայոցմէ 41 դհ., Աւետ. Պեր 200 դհ., Ս. սիրտ 10 դհ., Գ. Կ. 20 դհ.:

Բ. քաղաքի հայ ուսանողներից 221 ֆր. 66 սանտ.

ՆՈՒՐԱՏՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՅՈՒՑԱԿԸ

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Կենտրոնական սնդուկի մէջ ստացւեցան.

Պ-ի Մ... քաղաքից Ժիրայրի ձեռքով պանդուխտներից 1 Մ. Ա. 30 զուան, Յ. Տ. Վ. 10 զու., Յ. Կ. խ. 50 զու., Մի դք 20 զու., Ոմն 30 զու., Անասուլ 20 զու., Ղարադաղցի ոմն 40 զու., Ոմն 30 զու., Բ. Ս. 20 զու., Ղ. Ա. 30 զու., Ա. Ղ. 50 զու., Մ. 50 զու., Ա. Յ. 10 զու., Ոմն 10 զու., Յ. 4. Յ. 10 զու., Յ. Գ. 10 զու., Օ. Դ. 20 զու., Մ. Տ. Ա. 10 զու., Օ. ոմն սալմաստցի 10 զու., Ումից 20 զու., Անհատ 10 զու., Ոմն խոյեցի 10 զու., Գ. 20 զու., Մի ոմն 10 զու., Յ. Ա. 10 զու., Յ. Վ. 10 զու., Սև լեռնցի 10 զու., Ա. Ա. 10 զու., Ոմն 10 զու., Բ. 10 զու., Մ. Բ. 10 զու., 4. Տ. Գ. 10 զու., Մի ոմն 10 զու., Ա. Մ. Ա. 20 զու., Ա. Յ. 10 զու., Մ. Դ. 20 զու., Տ. Բ. 10 զու., Ղ. Բ. 10 զու., Մուրացան Մ. Պ. 10 զու., Յ. Մ. 20 զու. Մ. Յ. 5 զու., Ղարադաղցի 20 զու., Նեփեշտցի 10 զու., Ոմն Յ. 10 զու., Ջ. Յ. Սլմաստցի 30 զու., Ս. Բ. 5 զու., Պ. Մ. Մ. 10 զու., Մ. Ա. 10 զու., Ա. Յ. 5 զու., Կրկին 12 նոմերի Մ.-ից 10 զու.: Գումար 835 զու.:

Նոյն ք.-ի բնակիչներից Ժիրայրի աշխատութեամբ. Ս. Գ. Եանի, Լ. Մ. Եանի, Ա. Վ. Եանի և Ա. Մ. Եանի ձեռքով առանձին, որ է 51 №-ից Ա. Վ. 40 զու., Ա. Մ. 50 զու., Լ. Մ. 60 զու., Ա. և Համբարձում 20 զու., Ս. Գ. 50 զու., Ա. Մամիկոն 50 զու., Պ. Ե. 50 զու., Ս. Գ. 40 զու., Կ. Վ. 30 զու., Կ. և Մովսէս Ա. 30 զու., Կ. Ղ. 10 զու., Ս. ա. 10 զու., Մ. Բ. 20 զու., Գ. Բ. 10 զու., Ե. Մ. 60 զու., Մ. Բ. 80 զու., Բ. Յ. 50 զու., Մ. Ա. 10 զու., Անտոն Մ. 20 զու., Պ. Շ. 10 զու., Ա. Տ. Փ. 20 զու., Տ. Ա. Բ. 15 զու., 2. Տ. Փ. 30 զու., Ե. ամի 5 զու., Ս. Ռ. 60 զու., Յ. Տ. Վ. 10 զու.,

Նորից խնդրում ենք հասցէները գրել և ի ս ո Ր Ո Ղ ու պ ա Ր Ղ : Այլապէս մենք ստիպւած ենք անբաւարար ու անպատասխան թողնել շատերին, որովհետև հասցէները անընթեռնելի են:

Խնդրում ենք ծրարի վրայ գրել մեր հասցէները և միայն մէկ ն ու մէկ ը, որովհետև այն նամակները, որոնց վրայ գրւած են միանգամից երկու հասցէներն էլ մեր ձեռքը չեն հասնում, ինչպէս պատահել է նոյն իսկ մի քանի ապահովացրած նամակների հետ:

Թիւրիմացութիւնների տեղիք չտալու համար, ստիպւած ենք մեր նոր հասցէն դարձնել «ԱՐՄԷՆ-ԳԱՍՊԱՐ» որի վրայ հրաւիրում ենք առանձին ուշադրութիւն:

Խմբագրութեան հետ թղթակցողներից խնդրում է բացառապէս գիմել այդ նոր հասցէով:

Դաշնակցութեան անձամբներից խնդրում է թղթակցութեան և ներատուութեան համար դիմել.

Armène-Gaspar, poste restante, Carouge (Suisse).

L. Boole; 19, Russell Road, Kensington, London W.

Վիեննա, Դաշնակցութեան ազատ տպարան: